

ОСНОВНА ФОРМА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Кучеренко І. А.

ВСТУП

Динамічні зміни в сучасному суспільстві, реформування системи освіти, впровадження концепції «Нова українська школа» зумовлює модернізацію усталених і появу нових організаційних форм навчання. Основною формою організації процесу навчання української мови нині в Україні є урок – головна ланка класно-урочної системи, що живе, розвивається і вдосконалюється, але у своїй основі залишається класичною і незмінною.

Урок – це високоефективна організаційна форма навчання; навчальна лабораторія полісуб'єкної співдіяльності всіх учасників навчального процесу – учителя й учнів; монолітне навчально-виховне заняття, що об'єднує зміст і форму; цілісна одиниця навчального часу, що має чітку структуру; визначений часовий навчальний проміжок, що має цілевизначену мету, якій підпорядковані всі його структурні елементи. Урок має глибинні резерви і широкі навчальні, виховні, розвивальні, дослідницькі, творчі потенції. Урок є віддзеркаленням новітніх досягнень науки, найбільш поширеною формою навчання в загальноосвітній школі, інструментом навчання, виховання й розвитку здобувача освіти. Сучасний урок української мови, що за своєю метою, цілями і змістом відповідає чинним вимогам держави, суспільства, теорії та практики навчання, призначений для формування й розвитку індивідуальної особистості кожного учня-мовця, його комунікативної компетентності. Урок рідної мови як основна форма навчання здійснюється під час полілогічної взаємодії педагога й учня, котрі мають дотичні мотиви, цілі та зміст навчання і є рівноправними суб'єктами навчального процесу. Сучасний урок спрямований на продуктивний результат для учня, оскільки під час учіння здобувач освіти опановує програмові знання, виробляє, розвиває, вдосконалює вміння, автоматизує навички, набуває досвіду практичного їх застосування.

Нині у практиці мовного навчання наявна поява нових організаційних форм навчання у школі, які певною мірою відходять від традиційного класичного уроку як одиниці класично-урочної системи. Сучасний світ – це цифрове суспільство, дистанційна комунікація, планетарна інтеграція, миттєвий обмін інформацією. Освіта змінюється, модернізується, набуває нових форм організації і реалізації навчального

процесу – очного, дистанційного, змішаного, синхронного, асинхронного та ін.

У системі освіти з 2020 року набув активного поширення дистанційний урок. Дистанційний урок української мови – це нова реальність. Учитель на дистанційному уроці є модератором змісту навчання й організатором процесу онлайн взаємодії. Дистанційний урок потребує використання мережевих платформ для проведення його у визначений час, завантаження, зберігання й обмін інформацією. Завдяки цим платформам учитель реалізує дистанційний урок, створює віртуальні класи, завантажує навчальний матеріал, надає завдання, проводить опитування, виставляє оцінки, здійснює зворотній зв'язок, використовує інші віртуальні ресурси, може робити відеозапис та ін. Учні на дистанційному уроці можуть після виконання завдання відправляти свою роботу для перевірки на визначену платформу, сервер, електронну пошту, месенджер; завжди звертатися до навчального матеріалу, опрацьовувати інформацію; за умови відсутності на уроці самостійно вивчати навчальний матеріал, переглядати відеозапис тощо. Дистанційний урок української мови може бути реалізований у глобальному і локальному просторі комп'ютерних мереж. Глобальний урок представлений у вільному доступі – телеканали, радіо, канал «You Tube», платформа «Дія» та ін. Локальний урок здійснюється з певним учнівським колективом у чітко визначений час і реалізовується за допомогою Moodle, Classroom, Google Meet, Zoom, Class Flow, Microsoft Teams тощо. Дистанційний урок надає можливість забезпечувати навально-виховний процес за будь-яких умов; об'єднувати багатьох учнів, котрі віддалені один від одного простором; упроваджувати інформаційно-комунікаційні технології; організувати міжособистісну взаємодію; диференціювати й індивідуалізувати навчання тощо. Нині питання дистанційного уроку української мови актуальне і потребує наукового дослідження.

Система уроків мови у сучасній школі досить широка і різноманітна. Типологія уроків української мови – актуальне питання, адже класифікація уроків як наукова категорія змінюється відповідно до змісту мовної освіти на новому етапі розвитку суспільства, тому і потребує модернізації. Кожні 15–20 років учені переглядають класифікацію уроків, систематизують, модернізують і пропонують нові їх типи.

Вважаємо, що стрижнева класифікаційна ознака уроків української мови – дидактична (навчальна) мета, що фіксує наперед визначений кінцевий результат навчально-пізнавального процесу, до якого прагнуть і вчитель, і учні. Навчальна мета уроку української мови є, на наш погляд, основою для визначення типів навчальних занять. На уроках

учні пізнають нове поетапно: сприймають, осмислюють, усвідомлюють, запам'ятовують, систематизують знання; на основі здобутих знань формують, розвивають, удосконалюють відповідні вміння та навички; здійснюють рефлексію власних знань, умінь та навичок; повторюють вивчений матеріал; набувають досвіду практичного застосування знань, умінь та навичок. Усе це дає змогу осучаснити нині типологію сучасних уроків української мови в основній школі, систематизувати новітню класифікацію уроків української мови на основі типологій, розроблених ученими-методистами раніше.

На основі навчальної мети класифікуємо уроки української мови на типи:

– традиційні уроки (стандартна структура, класичні структурні етапи, відповідність чинним стандартам, традиційний інструментарій (форми, методи, прийоми, засоби навчання) переважає над інноваційним);

– нетрадиційні уроки (нестандартна, чітко невстановлена, гнучка структура, по-особливому сконструйовані і поєднані структурні етапи, новітній лінгводидактичний інструментарій (форми, методи, прийоми, засоби навчання) переважає над традиційним).

Серед традиційних уроків за дидактичною (навчальною) метою виділяємо аспектні уроки й уроки розвитку комунікативних умінь.

1. Аспектні уроки української мови

Аспектний урок – це навчальне заняття, що спрямоване на осмислення й опанування різних аспектів мови, засвоєння лінгвістичних одиниць усіх рівнів мовної системи, орієнтоване на формування і розвиток мовної компетентності.

У царині методики навчання української мови вчені, беручи за основу певні класифікаційні ознаки, пропонували різні класифікації аспектних уроків побудована. У науковій літературі наявні типології аспектних уроків української мови, розроблені за однією ознакою, однак кількість типів і видів уроків у цих систематизаціях також різна. Тому єдиною класифікації аспектних уроків української мови і нині не існує.

Основна мета аспектних уроків української мови, зазначає О. Біляєв, – «на основі засвоєння теоретичних відомостей з мови сформувати і розвинути в учнів мовні, або первинні, вміння та навички, а саме: орфоепічні, лексичні, словотвірні, правописні – орфографічні¹». На аспектних уроках української мови відбувається формування мовних знань, умінь, навичок й досвіду їх застосування у комунікативній

---

¹ Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. С. 28

практиці, що в сукупності становлять мовну компетентність особистості учня. Мета аспектних уроків – вивчення всіх аспектів української мови (тому і назва цих уроків – аспектні), а головне завдання – формування мовної компетентності у зв'язку і взаємозалежністю з іншими складниками комунікативної компетентності.

С. Чавдаров у методиці навчання української мови вперше представляє класифікацію аспектних уроків української мови. Учений-методист класифікує аспектні уроки на основі навчальної мети і виділяє типи, що мають визначену мету і варіативні структурні етапи: урок опанування нових знань, урок закріплення вивченого, урок аналізу учнівських робіт, урок перевірки знань учнів². У подальшому реальний процес навчання української мови у школі засвідчив потребу удосконалити означену типологію уроків рідної мови, які ставали більш різноманітними на практиці.

Класифікація уроків української мови О. Біляєва є традиційною, але такою, що вдосконалювалася. О. Біляєв поділяє аспектні уроки на типи: урок вивчення нового матеріалу; урок формування вмій і навичок; урок проведення контрольної роботи; урок аналізу контрольної роботи; урок узагальнення вивченого; повторення¹. Вчений у межах кожного типу аспектних уроків визначає структурні етапи і зазначає, що їх можна поєднувати по-різному, комбінувати: «складові елементи уроків, як перевірка, закріплення, повторення постійно схрещуються, входять у певних пропорціях в уроки різних типів. ... Майже на всіх уроках здійснюється в тій чи іншій формі перевірка якості знань учнів»³. На думку О. Біляєва, переважна більшість уроків української мови є комбінованими, а не «чистими», а конкретно встановити тип аспектного уроку можна на основі того, яким в основному є конкретний урок – уроком вивчення нового матеріалу, уроком формування вмій і навичок і т. п. Класифікація О. Біляєва є традиційною в методиці навчання українською мовою, найбільш поширеною і визнаною в теорії та практиці мовного навчання, відповідає системності та поетапності навчання, дидактичній (навчальній) меті уроку.

К. Плиско, розробляючи класифікацію уроків української, зазначає, що всі типи уроків рідної мови становлять цілісну систему, складники якої варто визначати відповідно до її основи (етапи пізнання змісту) та меж (цілі навчання і ланки засвоєння інформації)⁴. К. Плиско створює

---

² Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Чавдарова і В. Масальського. Київ. 1962. 371 с.

³ Біляєв М., Мельничайко В., Пентиліок М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ. 1987. С. 80.

⁴ Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект) : навч. посіб. Харків. 1995. С. 206.

модель системи уроків української мови за етапами подання інформації і виділяє типи аспектних уроків мови: урок вивчення інформації, урок закріплення інформації (зокрема повторення), урок застосування інформації. Кожний тип аспектного уроку, на думку вченої, має дидактичну мету і може мати методичні варіанти уроків, що спрямовані на формування, зміцнення, вдосконалення знань, умінь та навичок. У моделі уроків української мови К. Плиско визначає типи уроків на основі мети їх організації, а методичні варіанти їх – на основі дидактичної мети. Місце уроків розвитку зв'язного мовлення у системі вченої серед методичних варіантів уроків застосування інформації, адже на всіх уроках української мови має здійснюватися робота з розвитку літературного мовлення.

Класифікація С. Карамана розроблена з урахуванням основних етапів пізнання і ланок засвоєння інформації. Учений-методист класифікує уроки української мови, які містять навчальну роботу з мовною та мовленнєвою інформацією, на типи: урок формування знань; урок зміцнення знань, умінь і навичок; урок удосконалення знань, умінь та навичок. На думку С. Карамана, «на всіх типах уроків має місце робота з розвитком літературного мовлення, в тому числі зв'язного. Значить, робота з розвитку мовлення правомірно включається у вказані типи уроків»⁵. Безперечно, на кожному уроці рідної мови вчитель має розвивати мовлення учнів, однак існують й уроки, на яких цілісно здійснюється робота з розвитку мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо).

М. Пентилок пропонує модернізовану класифікацію уроків української мови, що включає такі її типи: урок засвоєння знань (формування мовної і мовленнєвознавчої компетентності); урок формування знань, умінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетентності); урок повторення, узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок (формування мовленнєвої компетентності); уроки розвитку комунікативних умінь і навичок (формування комунікативної компетентності); урок контролю знань, умінь і навичок (перевірки володіння всіма видами мовленнєвої діяльності)⁶. Класифікація М. Пентилок відповідає чинним вимогам мовного навчання, однак теж може бути уніфікованою відповідно до мети, завдань і змісту сучасної освіти.

З урахуванням концепцій методистів, сучасних вимог мовної освіти, стратегічних підходів до навчання, компетентнісного спрямування

---

⁵ Караман С. Методика навчання української мови в гімназії. Київ. 2000. С. 82.

⁶ Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилок]. Київ. 2009. С. 85.

мовного навчання, класифікуємо аспекти уроки української мови на такі типи:

1. Урок засвоєння знань.
  2. Урок формування вмінь і навичок.
  3. Урок практичного застосування знань, умінь та навичок.
  4. Урок контролю.
  5. Урок повторення, узагальнення і систематизації.
  6. Урок аналізу навчальних досягнень.
1. Урок засвоєння нових знань.

Мета: вивчення й осмислене усвідомлення нового теоретичного матеріалу (мовного або мовленнєвого поняття чи явища), формування первинних умінь їх застосування.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, актуалізація опорних знань, умінь та навичок, цілевизначення, засвоєння нових знань, формування первинних умінь, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

2. Урок формування вмінь і навичок.

Мета – глибоке осмислення і закріплення знань, формування на основі засвоєних знань відповідних мовних і частковомовленнєвих умінь та навичок, їх застосування в мовленнєвій діяльності.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, перевірка домашнього завдання, цілевизначення, осмислення й закріплення опорних знань та вмінь, формування вмінь і навичок, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

3. Урок вироблення досвіду застосування знань, умінь і навичок.

Мета – вироблення самостійного досвіду практично застосовувати комплекс знань, умінь і навичок з метою їх використання в різних мовленнєвих ситуаціях.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, перевірка домашнього завдання, актуалізація опорних знань і вмінь, цілевизначення, вироблення досвіду використання знань, умінь та навичок, практичне застосування знань, умінь і навичок, рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

4. Урок повторення, узагальнення і систематизації.

Мета – узагальнення комплексу знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування, систематизація власної комунікативної компетентності.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, перевірка домашнього завдання, цілевизначення, повторення, узагальнення і систематизація комплексу знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування; рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

5. Урок контролю.

Мета – визначення рівня сформованості компетентності – знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування; корекція з метою підвищення індивідуальної компетентності учня.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, цілевизначення, перевірка знань, умінь, навичок і досвіду їх застосування; рефлексія, пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

6. Урок аналізу навчальних досягнень.

Мета – визначити рівень сформованої компетентності та якості навчальних досягнень, проаналізувати результати контрольних зрізів, рефлексійно зіставити наперед визначені очікувані результати з досягнутими, виявити й усунути допущені помилки й недоліки.

Структурні етапи: організаційний момент, мотивація, цілевизначення, загальна оцінка виконаної роботи (позитивна та негативна), рефлексія, корекція, робота над усуненням помилок і недоліків (фронтальна й індивідуальна), пояснення домашнього завдання, підсумки уроку.

Представлені типи аспектних уроків української мови відповідають вимогам сучасного мовного навчання і є, на наш погляд, оптимальними для впровадження у практику загальноосвітньої школи. Ключова навчальна мета є центром уроку і визначним чинником для визначення його типу (урок формування умінь та навичок визначено відповідно до його центру – формування на основі засвоєних знань відповідних мовних і частковомовленневих умінь та навичок). Структурна схема кожного уроку не є догмою, сталою величиною, може варіюватися, змінюватися, моделюватися вчителем-словесником відповідно до конкретних цілей навчального заняття.

У репрезентованих моделях аспектних уроків наявні традиційні та нові структурні етапи, серед яких особливої уваги заслуговують мотивація, цілевизначення і рефлексія. Мотивація є важливим етапом кожного уроку, адже спонукає учнів до активного учіння, пробуджує інтерес до навчально-пізнавальної роботи, заохочує, формує усвідомлену мотиваційну готовність. Мотивація має пронизувати весь урок. Цілевизначення є стратегічним концептуальним орієнтиром навчального заняття, що передбачає встановлення та формулювання конкретних цілей і цільових завдань, які конкретизують мету уроку, а також окреслює наперед заплановані результати навчальної діяльності. Рефлексія як етап уроку спрямована на забезпечення зворотного зв'язку між поставленими цілями й одержаними результатами. На уроці української мови рефлексію здійснює кожен учасник процесу навчання. Учитель-словесник здійснює характеристику й оцінку власної педагогічної діяльності відповідно до наперед визначеного кінцевого

результату й успішності учнів, учень – аналіз власної траєкторії навчання від цілей до особистісних результатів і весь класний колектив загалом.

Описані типи аспектних уроків української мови та їх моделі, що містять взаємопов'язані структурні компоненти, є найбільш поширеними у практиці основної школи. Нині аспектні уроки можуть мати й інші структурні компоненти, ширшу й глибшу зовнішню організацію.

Аспектні уроки української мови передусім спрямовані на розвиток мовної компетентності учнів, але обов'язково у взаємозв'язку із іншими складниками комунікативної компетентності (мовленнєвою, соціокультурною, діяльнісною, дискурсивною). Учителеві варто у процесі проєктування і реалізації аспектних уроків рідної мови брати до уваги те, що сучасна мовна освіта покликана формувати учня-мовця, а не учня-мовознавця, національно-мовну особистість, котра вільно і правильно використовує мовні одиниці всіх рівнів під час здійснення різних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письма)

2. Уроки розвитку комунікативних умінь

Реалізація концепції «Нова українська школа», впровадження компетентнісного підходу до навчально-виховного процесу зумовлюють оновлення змісту мовної освіти, що стимулює науковців і вчителів-практиків до модернізації організаційних форм навчання у загально-освітній школі, використання продуктивного методичного інструментарію для вивчення рідної мови. Акцент сучасного мовного навчання зроблено на переорієнтацію від «ЗУНівського» підходу до компетентнісного, з процесу на запланований кінцевий результат навчального процесу (розвиток комунікативної компетентності здобувача освіти, формуванні учня-мовця) в діяльнісному вимірі. У процесі вивчення української мови учень має не тільки вивчити й засвоїти лінгвістичні засоби та їх особливості, а передусім навчитися використовувати їх задля забезпечення вдалого процесу спілкування, створювати змістовні, нормативно правильні, комунікативно доречні тексти, реалізовувати дискурси. З урахуванням цього виникає необхідність посилити прикладний характер мовного навчання, забезпечити домінування практичної комунікативної діяльності на уроках української мови, що дасть змогу використовувати набуті теоретичні знання у мовленнєвій діяльності (продуктивні і репродуктивні, усній та писемній). Важливою і цінною організаційною формою забезпечення реалізації такого навчання постає урок розвитку комунікативних умінь.

Учені урокам української мови, на яких відбувається розвиток мовлення учнів, приділяли увагу із середини ХХ століття. Нині,

відповідно до акцентів сучасної мовної освіти, питання визначення типології таких уроків, їх змісту, структурних етапів, технологій реалізації є на часі. Уроки розвитку комунікативних умінь, які є загально-освітній школі з першого і по одинадцятий клас, спрямовані на цілісний системний покроковий розвиток учня-мовця, котрий має набути високого рівня комунікативної компетентності й буде здатним правильно та доречно продукувати і сприймати тексти різних стилів, типів та жанрів мовлення. Урок розвитку комунікативних умінь в теорії і практиці навчання української мови мав попередню визначальну основу – урок розвитку зв'язного мовлення.

У царині методики навчання української мови вчені подавали різні дефініції терміна «уроки розвитку зв'язного мовлення: «уроки, які проводяться з метою формування і розвитку в учнів комунікативних (мовленнєвих) умінь і навичок» (О. Біляєв)⁷; «уроки формування мовленнєво-комунікативної компетенції, теоретичною основою яких є мовленнєвознавчі поняття, практичною – види мовленнєвої діяльності, спрямовані на формування комунікативної компетенції» (М. Пентилюк)⁸.

У лінгводидактиці вчені неодноразово представляли класифікації уроків розвитку зв'язного мовлення. Аналіз таких типологій показав, що науковці систематизували такі уроки за різними класифікаційними ознаками, тому відсутня і нині єдина, загальновизнана класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення. Найоптимальнішою класифікаційною ознакою для систематизації уроків української мови вважаємо дидактичну (навчальну) мету, яка показує чітку ціль й окреслює кінцевий результат навчального заняття.

У другій половині ХХ століття у науковій літературі, зокрема в методиках навчання української мови і навчально-методичних посібниках, почали з'являтися типології уроків розвитку зв'язного мовлення. О. Петровська виділяє тільки два уроки розвитку зв'язного мовлення: урок навчального письмового переказу й урок аналізу письмового переказу⁹. Л. Рожило, підтверджуючи поширення у шкільній практиці уроків розвитку зв'язного мовлення, класифікує такі уроки на: урок творчих робіт малих жанрів (усний переказ, написання автобіографії, розгорнутого протоколу, нарису, вільного або творчого диктанту), урок

---

⁷ Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. С. 28.

⁸ Пентилюк М., Онукевич Т. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. Київ. 2006. С. 49.

⁹ Петровська О. Основні типи уроків з української мови в 5–7 класах. Київ. 1959. С. 37.

великих за обсягом переказів і творів (навчальних і контрольних), урок аналізу творчих робіт¹⁰.

О. Біляєв уперше окремо виділив уроки розвитку зв'язного мовлення і розробив їх типологію на основі певного виду творчої роботи та мети її проведення. Учений-методист до системи уроків розвитку зв'язного мовлення відносить: урок виконання «малих жанрів» творчих робіт (усний переказ, складання автобіографії, розгорнутого протоколу, розповідь про почуте або побачене, опис предмета, написання нарису, вільного або творчого диктанту); урок проведення великих за обсягом переказів і творів (навчальних і контрольних); урок підготовки до контрольного переказу; урок підготовки до контрольного твору¹¹. На думку О. Біляєва, такі уроки розвитку зв'язного мовлення, як урок навчального переказу, урок контрольного переказу, урок аналізу контрольного переказу, урок навчального твору, урок підготовки до контрольного твору, урок контрольного твору, потрібно проводити парами, спарено по два уроки підряд. Класифікація уроків розвитку зв'язного мовлення, розроблена О. Біляєвим, є класичною і найбільш поширеною у практиці навчання української мови. Нині ця класифікація уроків розвитку мовлення, потребує перегляду, адже типи уроків, представлені вченим-лінгводидактом, не включають всієї різноманітності навчальної мовленнєвої діяльності, яку потрібно формувати в учнів відповідно до вимог чинних програм для основної школи.

М. Стельмахович поділяє уроки розвитку зв'язного мовлення на такі типи: урок навчального переказу (твору), урок контрольного переказу (твору), урок аналізу переказу (твору), урок підготовки до контрольного твору¹². Вчений, даючи методичні поради і настанови щодо проведення уроків розвитку мовлення, докладно характеризує структуру кожного уроку і зазначає, що структурні частини можна змінювати відповідно до дидактичної мети та змісту конкретного навчального заняття і мовної підготовки учнів.

На думку Г. Шелехової, уроки розвитку зв'язного мовлення – найбільш складні уроки української мови, орієнтовані на розвиток мовлення, інтелекту, емоційного і духовного світу учнів і мають багато різних завдань. Г. Шелехова класифікує уроки розвитку зв'язного мовлення за провідною метою і визначає такі їх типи: урок формування нових понять, урок формування комунікативних умінь, урок

---

¹⁰ Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилук та ін. Київ. 1987. С. 78.

¹¹ Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. С. 32-33.

¹² Стельмахович М. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4–8 класах. Київ. 1976. С. 133.

удосконалення усних й письмових висловлювань, контролю. Г. Шелехова стверджує, що «для методично правильної організації навчання зв'язного мовлення важливе значення має не тільки зміст спеціальних уроків, а і їх чітке планування, дотримання послідовності, повторюваності, наступності та перспективності під час розробки системи творчих робіт, визначення можливих зв'язків між уроками розвитку зв'язного мовлення і матеріалом з мови, що паралельно визначається, часом і місцем для формування в учнів комунікативних умінь у процесі вивчення основ науки про мову, врахування тих знань, умінь і навичок, які одержали учні в початкових класах, та ін.»¹³.

М. Пентилок класифікує уроки розвитку зв'язного мовлення на: урок аудіювання; урок сприймання усної інформації; урок читання; урок сприймання писемної інформації; урок опрацювання ділових паперів, газетних публікацій; урок роботи над усним діловим і публічним мовленням. Учена-методист стверджує, що «уроки аудіювання й читання можна об'єднати в одну групу – уроки сприймання усної і писемної інформації. Щодо уроків складання діалогів, то він тяжіє до уроків творчих робіт (творів), однак має свою специфіку за формами й технологією проведення, бо процес будувати діалоги (полілоги) спирається на роботу в парах та групах і потребує особливої організації. Окрему групу становлять уроки опрацювання ділових паперів, а також роботи над діловим мовленням загалом і ознайомлення з газетними жанрами¹⁴». М. Пентилок визначає і структуру кожного типу уроків розвитку зв'язного мовлення. Так, у структурі уроку аудіювання й читання виділяє такі структурні етапи: вступне слово вчителя, актуалізація опорних знань, ознайомлення з технологією аудіювання (читання), аудіювання (читання) тексту, робота з тестами, підсумки уроку, домашнє завдання. У представлених вченою типах уроків розвитку мовлення структурні етапи залежать від змісту навчального заняття та функційного призначення і є варіативними та гнучкими.

Система безперервного вивчення української мови спрямована на навчання та виховання учня, котрий здатний вільно, легко, правильно, доречно виражати думки і почуття, використовуючи різноманітні мовні засоби, здійснювати процес вербальної комунікації у різних сферах спілкування (професійній, навчальній, міжособистісній, побутовій тощо), досягаючи наперед визначеної комунікативної мети. Комунікативно-діяльнісний підхід до вивчення української мови передбачає розвиток здатності учня здійснювати всі види мовленнєвої

---

¹³ Шелехова Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі : автореф. ... канд. пед. наук : зі спец. 13.00.02. Київ, 1996. С. 20–21.

¹⁴ Пентилок М. Сучасні підходи до типології уроків. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 5.

діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо) і визначає стратегічні способи та шляхи реалізації навчального процесу на уроці української мови. Комунікативно-діяльнісне спрямування мовної освіти в Україні у XXI ст. зумовлює порушувати питання сутності, особливостей, класифікацій, змісту, структури, методики проведення уроків розвитку комунікативних умінь.

Урок розвитку комунікативних умінь – це навчальне заняття, що передбачає формування, розвиток й удосконалення комунікативної, мовленнєвої, дискурсивної компетентності учня, спрямоване на засвоєння комунікативної та мовленнєвої теорії і вироблення практики комунікативної та мовленнєвої діяльності у процесі комунікації.

Уроки розвитку комунікативних умінь орієнтовані на формування вмінь реалізовувати процес вербальної комунікації, провадити мовленнєву діяльність в аспекті сприймання, аналізу, відтворення чужих текстів і створення, вдосконалення та редагування власних текстів, здійснювати всі види усної та писемної мовленнєвої діяльності відповідно до ситуації і сфери спілкування. Такі уроки є навчальною лабораторією, де у межах визначеної вчителем навчальної ситуації спілкування учні практично здійснюють мовленнєву діяльність, будують, переказують, відтворюють тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, виробляють на основі здобутих знань вміння використовувати лінгвістичні одиниці всіх рівнів мовної системи у власних висловлюваннях. Ці уроки призначені для тренувального застосування мовних знань у практичній мовленнєвій діяльності учнів; аналізу, відтворення, побудови і редагування власних висловлювань, текстів різних стилів, типів та жанрів мовлення; реалізації монологічної і діалогічної усної та писемної форми мовлення; здійснення продуктивної і репродуктивної мовленнєвої діяльності під час вербального спілкування.

Зміст уроків розвитку комунікативних умінь складають:

- теоретичний компонент (формування мовленнєвих і комунікативних знань; теорія мовлення, комунікативної лінгвістики, стилістики, культури мовлення та ін.);

- практичний компонент (розвиток комунікативних і мовленнєвих умінь; комунікативна і мовленнєва продуктивна (говоріння, письмо) / репродуктивна (аудіювання, читання), усна / писемна, монологічна / діалогічна / полілогічна навчально-практична діяльність відповідно до ситуації і сфери спілкування);

- методичний компонент (комунікативно активні форми, методи, прийоми і засоби навчання).

Сучасний урок розвитку комунікативний умінь, відповідно до текстоцентричного підходу до навчання, здійснюється на основі тексту.

Саме у процесі роботи з текстом учні мають змогу проаналізувати лексичне, граматичне, стилістичне, комунікативне значення мовної одиниці, репрезентувати готові тексти, будувати власні висловлювання, тексти, дискурси. Т. Донченко наголошує, що вивчення української мови на основі тексту дає «змогу показати мовні одиниці в системі з іншими в живому мовленні, поєднати вивчення мовних одиниць з розв'язанням комунікативних завдань, посилити мотиваційне забезпечення навчального процесу, розвивати в учнів чуття слова; викликати і зберегти бажання говорити і писати рідною мовою¹⁵». Текстоцентричність сприяє реалізації комунікативної спрямованості уроку і передбачає вивчення рідної мови на основі культурно зразкових й естетично цінних текстів, що мають типологічні характеристики певних жанрів мовлення¹⁶. Важливими для впровадження є прецедентні тексти, зразкові, еталонні, цінні. Основними ознаками прецедентного тексту є ціннісна значущість для людської цивілізації, нації, значної кількості людей, окремої особи. Прецедентні тексти найкраще проникають у довгострокову пам'ять особистості, щоб потім людина мала можливість до них неодноразово звернутися і використати під час комунікації.

Урок розвитку комунікативних умінь має власну структуру, етапи якої мають бути побудовані і спроектовані відповідно до наступності та перспективності реалізації всієї цілісної системи уроків розвитку комунікативних умінь в загальноосвітній школі.

На уроках розвитку комунікативних умінь потрібно логічно і покроково здійснювати вивчення навчального матеріалу і вироблення компетентностей від опанування нового на основі повторення вивченого через його усвідомлене засвоєння до узагальнення й систематизації задля вивчення змісту навчання у майбутньому. Така покрокова і системність буде відображати та забезпечувати цілісність і безперервність мовної освіти задля формування комунікативної компетентності мовної особистості учня. Визначення структурних етапів уроку необхідно здійснювати з урахуванням перспективно запланованого кінцевого результату навчання, чітко сформульованої мети і конкретизованих покрокових цілей, а їх проектування і реалізацію здійснювати за допомогою ефективних комунікативно активних методів, прийомів та засобів навчання в умовах міжособистісного навчально-пізнавального дискурсу, спрямованого на розвиток комунікативної компетентності учня.

---

¹⁵ Донченко Т. Структура уроку української мови (Проблема структури уроку вимагає переосмислення). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 37.

¹⁶ Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4.

Сучасний урок розвитку комунікативних умінь не повинен включати тільки аналіз та переказ готового тексту. Необхідно відходити від малоцікавого надокучливого відтворення однієї й тієї самої інформації і здійснювати активну практичну навчально-тренувальну діяльність створення власного висловлювання, тексту, дискурсу. Такі уроки покликані розвивати в учнів мислення і мовлення у взаємозв'язку, бути місцем цікавого навчального спілкування, у процесі якого учні мотивовано, із зацікавленістю висловлюють думки, виражають почуття, обговорюють, активно комунікують, публічно виступають, дискутують, ведуть бесіди, критикують чи доповнюють співрозмовників тощо. Така практична навчально-пізнавальна діяльність учнів на уроках розвитку комунікативних умінь буде реально сприяти формуванню комунікативної компетентності їх.

Тип уроку розвитку комунікативних умінь визначаємо на основі виду мовленнєвої діяльності, формування якої безпосередньо здійснюється на навчальному занятті. Відповідно до дидактичної (навчальної) мети уроку і конкретного виду мовленнєвої діяльності класифікуємо уроки розвитку комунікативних умінь на такі типи:

- урок сприймання чужого мовлення (аудіювання / читання);
- урок відтворення готового тексту (переказ);
- урок створення власного висловлювань (говоріння / письмо).

Кожний тип уроку розвитку комунікативних умінь має чітку навчальну мету, структурні етапи і конкретний вид практичної комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Урок сприймання чужого мовлення.

Урок аудіювання.

Мета – розуміти й осмислювати звукові тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, прогнозувати загальний характер змісту на основі теми, основної думки.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, виразне читання тексту, розуміння й осмислення тексту, перевірка розуміння тексту (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроку, пояснення домашнього завдання.

Види: уроки аудіювання ознайомлювального / вивчального / докладного; глобального / детального / критичного.

Урок читання.

Мета – розуміти й осмислювати графічні тексти різних стилів, типів і жанрів мовлення, виділяти головне й деталі, оцінювати з погляду змісту й мовного оформлення.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, самостійне читання тексту, індивідуальна робота з текстом, перевірка

сприйняття тексту (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроки, пояснення домашнього завдання.

Види: уроки читання вголос / мовчки; ознайомлювального / вивчального / переглядового; докладного / вибіркового.

Урок відтворення готового тексту.

Мет – переказувати усно й письмово готові тексти, розуміти, осмислювати, точно відтворювати змістову інформацію і на основі почутого або прочитаного створювати власний текст

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, виразне читання тексту, робота з текстом (змістом, мовним оформленням, композиційною структурою), повторне читання, підготовка чорнового варіанта, редагування тексту; створення чистового варіанта, рефлексія, підсумки уроку.

Види: урок переказу навчального / контрольного; усного / письмового; докладного / стислого; повного / вибіркового / з додатковим завданням; розповіді / опису / роздуму; різних стилів мовлення.

Урок створення власних висловлювань.

Урок говоріння.

Мета – складати діалоги (полілоги), досягаючи комунікативної мети і дотримуючись правил мовленнєвого етикету, відповідно до ситуації і сфери спілкування.

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, моделювання мовленнєвої ситуації, ознайомлення із зразком усного висловлювання, підготовка, написання і редагування власного висловлювання; реалізація тексту, рефлексія, підсумки уроку, повідомлення домашнього завдання.

Види: урок усного висловлювання навчального / контрольного; діалогічного / полілогічного; бесіди / розповіді / дискусії.

Урок письма.

Мета – створювати монологічні твори різних стилів, типів і жанрів мовлення, добираючи змістову інформацію, правильні мовні засоби, композиційну структуру відповідно до ситуації спілкування

Структурні етапи: організація класу, мотивація, цілевизначення, моделювання мовленнєвої ситуації, ознайомлення із зразковим текстом, колективна підготовка твору, індивідуальне написання і редагування власного висловлювання (змісту, мовного оформлення, композиційної структури), рефлексія, підсумки уроку, повідомлення домашнього завдання.

Види: урок письмового твору навчального / контрольного; на лінгвістичні теми / на основі власного досвіду; на основі почутого / прочитаного / побаченого; за картиною / серією малюнків / кінофільмом;

за опорними словами / з додатковим завданням; розповіді / опису / роздуму; різних стилів мовлення.

Уроки розвитку комунікативних умінь повинні займати чільне, визначальне місце у процесі вивчення української мови, адже практично забезпечують розвиток національно-мовної особистості, формування комунікативної компетентності школяра, навчання різнотипної мовленнєвої діяльності учня-мовця.

3. Нетрадиційні уроки української мови

Сучасний учитель має забезпечити розвиток учня-мовця, збагачувати інтелект, задовольнити естетичні потреби, розширювати знання про історію, культуру, суспільство, морально-етичні засади суспільного життя, природу, архітектуру тощо. Прагнення активізувати й урізноманітнити навчальний процес на уроці з метою досягнення високої ефективності навчально-виховного процесу спонукав учителів-практиків до модернізації традиційних уроків української мови і до пошуку нових організаційних форм навчання. Як показує досвід креативних учителів-словесників, урок в сучасній школі все більше набуває ознак нетрадиційності.

Нетрадиційний урок – це навчальне заняття, що має нестандартну гнучку будову, своєрідно спроектовані структурні етапи, нетиповий зміст, неординарний лінгводидактичний інструментарій (форми, методи, прийоми, засоби навчання).

І. Хом'як вважає, що нетрадиційні уроки «відзначаються новизною й оригінальністю їх змісту і захоплюючим способом проведення¹⁷», мають своєрідні особливості організації. Т. Гусак зазначає, що нестандартний урок – це «той, який не викладається (повністю або частково) у межах виробленого дидактичного часу, на якому вчитель не дотримується чітких етапів навчального процесу, методів, традиційних видів робіт¹⁸». Головна особливість такого навчального заняття, на думку Е. Печерської, у викладанні певного матеріалу у формі, пов'язаній з численними асоціаціями, різними емоціями, що допомагає створити позитивну мотивацію навчальної діяльності¹⁹. Нетрадиційний урок має нестандартну структуру, креативний зміст, нестереотипне проєктування, організацію й проведення.

---

¹⁷ Хом'як І. Проблема типології уроків мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Вип. 12. 2012. С. 126.

¹⁸ Гусак Т. Нестандартні уроки: формування відповідного ставлення школярів до учіння. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 49.

¹⁹ Печерська Е. Уроки різні та незвичайні. *Рідна школа*. 2009. № 4. С. 62–65.

Сутність нетрадиційного уроку полягає в особливих структурних етапах, оригінальному змісті та незвичній формі, яка б викликала насамперед інтерес учнів і сприяла продуктивному активному їх учінню. Істотні ознаки нетрадиційного уроку: гнучка структура, широка варіативність структурних етапів; зміна традиційних функцій учителя й учня; активне застосування колективної і групової форми роботи; максимальна реалізація міжпредметних зв'язків. Підготовка нетрадиційного уроку української мови складна, тривала, специфічна, вимагає ретельного розроблення й особливого моделювання навчально-пізнавальних дій. Нетрадиційні уроки імплементують переважно інтерактивну колективну/групову навчально-пізнавальну взаємодію учасників навчального процесу й реалізуються у творчій атмосфері за алгоритмом: мотивація, формулювання мети, цілевизначення, фронтальна/групово/парна пізнавально-навчальна діяльність, рефлексія, підсумки уроку.

На основі змісту, способу й форми уроку нетрадиційні уроки української мови поділяємо на типи:

- 1) інтегрований урок;
- 2) урок довільної структури і змістової спрямованості.

Кожен тип нетрадиційного уроку української мови має свою специфіку, структуру, особливості підготовки і проведення, лінгводидактичний інструментарій тощо.

Інтегрований урок – це нетрадиційне навчальне заняття, що в однаковій мірі поєднує дидактичні цілі, змістовий матеріал кількох предметів відповідно до спільної теми, навчального матеріалу; реалізовує ефектні продуктивні методи, прийоми і засоби навчання.

Інтегровані уроки серед нетрадиційних форм мовного навчання займають чільне місце і є найбільш поширеними. М. Пентилюк вважає, що інтегрований урок – це урок, на якому «вивчають складні питання, що є предметом розгляду кількох навчальних дисциплін, наприклад, мови й літератури; мови й історії; мови, літератури й образотворчого мистецтва; меншою мірою – мови й математики, мови й географії. Часто інтегрованими бувають уроки розвитку мовлення, зокрема твір-опис за картиною, під час якого з'ясовуються відомості про художника, малярська технологія (образотворче мистецтво) і реалізуються» вимоги чинної програми з мови²⁰». О. Савченко трактує інтегровані уроки як такі, що поєднують блоки знань з різних предметів, підпорядковані одній темі²¹. Т. Донченко пропонує називати уроки, що інтегрують два

---

²⁰ Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М. І. Пентилюк. Київ. 2003. С. 61.

²¹ Савченко О. Дидактика початкової школи : підручник. Київ. 1999. 368 с.

або три предмети (мову і літературу, історію тощо), уроками словесності, які дають змогу «глибше пізнати слово, а через слово пізнати й самий дух народу, його неповторні національні риси²²». Уроки словесності, на думку вченої, спрямовані на формування знань законів української мови, її національної специфіки, історії і культури народу, літератури, мистецтва, рис національного характеру, особливостей бачення картини світу.

Структура інтегрованого уроку, яка залежить від особливостей навчального матеріалу, що інтегрується, сформульованої мети, цілей і завдань, може бути різною; визначається змістом навчання, особливостями діяльності вчителя та учня. Визначити структурні елементи нетрадиційного уроку досить важко, адже їх різноплановість унеможливорює уніфікацію їхньої будови. Найоптимальніша структура інтегрованого уроку: організація класу; мотивація; актуалізація опорних знань, умінь і навичок; цілевизначення; вивчення нового матеріалу; застосування навчальної інформації; виконання пізнавальних і творчих завдань, спрямованих на сприймання художніх творів і створення власних текстів; формування компетентностей; оцінювання; рефлексія; домашнє завдання; підведення підсумків.

Інтегрований урок української мови ставлять за мету поєднати споріднений матеріал кількох навчальних предметів (мови і літератури (української, зарубіжної), мистецтва, біології тощо), характеризуються високою інформативністю, фундаментальністю, різноплановістю. Учні, що вивчають певне поняття у межах не однієї, а кількох наук, підвищують і поглиблюють рівень власних знань. Такі уроки дають змогу вчителю разом з учнями різноаспектно опрацювати значний за обсягом навчальний матеріал, досягти міжпредметних узагальнень, уникнути дублювання у вивченні, досягти цілісності навчання у системі компетентностей, які формуються під час вивчення різних предметів у школі.

Різновидом інтегрованого уроку української мови є бінарний (від лат. *binary* – подвійний) урок. Бінарний урок – це урок, на якому «матеріал теми уроку подається блоками з різних предметів. Такий нестандартний урок готують учителі-предметники, кожен із яких проводить етап (блок) уроку відповідно до того предмета, який викладає²³».

---

²² Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4. С. 36.

²³ Методика навчання української мови в початковій школі: навчально-методичний посібник / за наук. ред. М. С. Ващуленка. Київ. 2012. С. 26.

Бінарний урок – це навчальне заняття, які проєктують і проводять кілька вчителів, об'єднуючи за змістом в одному часовому просторі вивчення двох предметів (мову і математику, мову й географію та ін.).

Технологія й організація бінарних уроків – складна і кропітка праця, що потребує співпраці вчителів-предметників; їхньої злагодженої педагогічної діяльності, що відображає сучасні тенденції до інтеграції і педагогіку співробітництва у системі «учитель – учень – учитель»; наявності спільної для кількох предметів мети тощо. Підготовка інтегрованих уроків довготривала і складна, вимагає ретельної тривалої креативної роботи вчителя. Основні кроки проєктування нетрадиційних уроків такі:

1. Аналіз програм і календарного планування з визначених предметів.

2. Порівняння матеріалу предметів для виділення тем, близьких за змістом, метою, для визначення їх спільності задля одночасного опрацювання.

3. Формулювання теми (часто інтегрована тема дещо відрізняється від визначення, пропонованого програмами різних предметів).

4. Визначення дидактичних цілей, мети та цільових завдань уроку.

5. Вибір ефективних методів і прийомів навчальної діяльності учнів відповідно до поставленої мети та з урахуванням їхніх психологічних особливостей, рівня підготовки; добір дидактичного матеріалу; обрання і розробка сучасних засобів навчання.

6. Обмірковування і побудова структури уроку з активним упровадженням пізнавальної, розвивальної, самостійної роботи учнів.

7. Чітке дозування часу (доцільно використовувати спарені уроки не частіше одного разу на два тижні);

8. Ефективне проведення уроку з обов'язковою реалізацією триєдиної мети, що поєднує вивчення навчальних предметів.

Урок довільної структури і змістової спрямованості – це нетрадиційне навчальне заняття, що має неординарну структуру, відображає креативний зміст та побудований на програмовому навчальному матеріалі. Основні види цих уроків – це урок-семінар, урок-конференція, урок-дослідження, урок-лекція, урок-залік, урок-гру.

Урок-семінар – форма навчального заняття, що передбачає попередню самостійну роботу учнів з різними основними і додатковими джерелами з подальшим опрацюванням навчального матеріалу. Урок-семінар проводять після вивчення нового матеріалу для з'ясування рівня засвоєння учнями змісту навчання. Семінар має такі характерні ознаки: 1) ґрунтовна підготовка вчителя й учнів до уроку; 2) активність учнів у процесі обговорення; 3) зміна ролі учасників навчання: учні

виконують інформативну і гносеологічну функції, а вчитель – регулятивну й організаційну. Структура уроку-семінару складається із основних етапів: повідомлення теми і мети уроку, мотивація навчання, розкриття суті навчальних питань, обговорення і коментар повідомлень учнів, рефлексія, підведення підсумків. Урок-семінар може мати різне спрямування (узагальнювальне, репродуктивне, повторювальне, контрольне, оцінювальне) і застосовуватися із 7 класу.

Урок-конференція – це форма узагальнення результатів самостійної наукової, пізнавальної, креативної, дослідницької діяльності учнів. Урок-конференцію варто проводити під час закріплення, поглиблення і систематизації знань, умінь та навичок учнів. Такі уроки можуть мати як теоретичний, так і практичний характер або поєднувати їх. Найбільш ефективними є теоретико-практичні уроки-конференції, які покликані не тільки розширити і поглибити теоретичні відомості, а сприяють розвитку творчих здібностей учнів. Структура уроку-конференції включає такі етапи: цілевизначення; мотивація; учнівське повідомлення (теоретичне чи практичне); колективне обговорення порушеного питання; корекція з боку вчителя; рефлексія; підсумки уроку.

Урок-дослідження – це навчальна лабораторія, де реалізується самостійна експериментальна робота учня у процесі вивчення навчального матеріалу. Такий урок має зацікавити, стимулювати й активізувати здобувачів освіти. Виділяють такі основні види уроку-дослідження: науковий урок-дослідження, урок-пошук, урок-розвідка, урок-лабораторія, урок-експедиція.

Урок-лекція – інформаційно-монологічна форма навчального заняття. Урок-лекцію варто проводити під час вивчення нової теми з метою подання учням наукової навчальної інформації, узагальнення і систематизації вивченого матеріалу певного розділу / теми, за умови відсутності теоретичного матеріалу в підручниках. С. Гончаренко зазначає, що «основні вимоги до лекції – науковість, доступність, єдність форми і змісту, органічний зв'язок з іншими видами навчальних занять²⁴». Урок-лекція має містити новизну, бути пов'язаною з іншими уроками, реалізовувати навчальну, розвивальну та виховну мету, цілеспрямовану, місткою, цілісною, ритмічною, інформативною, цікавою.

Урок-залік – навчальне заняття, на якому здійснюється узагальнення та систематизація навчального матеріалу, перевірка успішності учнів й оцінювання. Залік може проходити у різних формах: усної бесіди, опитування, письмового завдання, тесту тощо.

Урок-гра – це нетрадиційне навчальне заняття, що імітаційно відтворює суспільну діяльність, максимально наближує навчальну

---

²⁴ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ. 1997. С. 189.

діяльність до життєвої. Ці уроки передбачають побудову навчального процесу в формі рольової, комунікативної, інтелектуальної або театралізованої гри. Виділяємо основні види уроку-гри:

– урок рольова гра – застосовується з метою набути шляхом гри життєвого досвіду суспільної мовленнєвої діяльності;

– урок комунікативна гра – передбачає відтворення реального процесу спілкування і повне занурення в навчальну комунікативну ситуацію;

– урок інтелектуальна гра – використовується з метою обговорення певної теми з елементами змагання.

Урок-гра може бути проведено з метою узагальнення, систематизації і повторення знань, умінь та навичок. Такі навчальні заняття створюють атмосферу колективної дії, дають учневі змогу самоутвердитися, самовиразитися і самореалізовуватися у міні-соціумі, розвивають уміння співпрацювати, допомагають розкривати індивідуальні здібності, активізують їхню пізнавальну діяльність, сприяють розвитку комунікативної компетентності, оскільки охоплюють усі її складники і передбачають комплексний розвиток основних компетентностей (мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної, дискурсивної). Урок-гра викликає позитивні емоції в учнів, налаштовує їх на активну навчально-пізнавальну діяльність, збуджує інтерес до навчання, сприяє розвитку креативного, образного, абстрактного мислення і мовлення. Дидактична гра, що реалізується на уроці, складається з основних структурних компонентів:

– ігровий задум – повідомлення назви гри і те навчальне завдання, що необхідно виконати, ознайомлює з умовами й вимогами гри;

– ігрові дії – розробляються відповідно до мети уроку і співвідносні з етапами навчального заняття. У процесі виконання ігрових дій учні опановують знання, виробляють уміння та навички, а регламентовані правила гри сприяють пізнавальній активності школярів;

– навчальний зміст – носить відповідно до мети уроку пізнавальний, проблемний, творчий, дослідний характер і складається із трьох основних компонентів (теоретичного, практичного і методичного);

– підсумки гри – відображають результати гри, показують рівень вирішення поставлених навчальних завдань.

Доцільно урок-гру використовувати під час контролю навчального процесу, закріплення або узагальнення знань, умінь і навичок. Такі навчальні заняття проводяться не так часто (2–3 рази на рік), тому що вимагають ретельної і довготривалої підготовки.

Нетрадиційні уроки можуть успішно впроваджуватися у практику, забезпечуючи реалізацію компетентнісного, комунікативно-діяльнісного й особистісно орієнтованих підходів до навчання української мови.

Дослідження інтегрованих уроків є на разі актуальним і остаточно не розробленим, оскільки така організаційна форма навчання української мови відображає сучасні інтеграційні процеси в освіті. Під час нетрадиційного уроку української мови вчитель проектує креативне вивчення навчального матеріалу з урахуванням особливостей класного колективу в цілому і кожного учня зокрема, використовує весь їх творчий потенціал і навчально-дослідницькі можливості.

ВИСНОВКИ

Компетентнісна спрямованість освіти спрямовує вчителів змінювати стратегію й тактику організаційних форм мовного навчання. На початку ХХІ століття в українській педагогіці, лінгводидактиці й практиці шкільної мовної освіти основною формою навчання був і залишається урок. Урок як основна, найбільш стійка і вивірена часом форма навчання української мови широко розповсюджена, носить панівний характер в сучасній системі освіти, збагачується концептуальними ідеями і змінюється під впливом новаторського досвіду. Останніми роками урок удосконалюється, але в своїй основі залишається класичним і незмінним. Нині у практиці мовного навчання застосовують традиційні й упроваджують нові форми організації занять, але провідне місце серед них належить уроку.

Сучасний урок української мови як основна організаційна форма навчання спрямований на формування та розвиток комунікативної компетентності учня-мовця, його здатності і спроможності правильно та виправдано користуватися всіма засобами мови, доцільно й ефективно спілкуватися в різних сферах соціального життя. Реалізація компетентнісно спрямованої системи навчання мови відбувається насамперед на уроці української мови, що є провідною (але не єдиною) формою навчання, й потребує підготовки вчителя нової формації, висококваліфікованого професіонала, соціально комунікабельного, креативного, котрий володіє необхідними професійними компетентностями і готовий до педагогічної діяльності в нових освітніх умовах. На наш погляд, новітні віхи суспільного життя не замінять основної ознаки, головної фігури класно-урочної системи – Вчителя – і не применшать його ролі, а класно-урочна система, що включає постійний склад учнів, чітко визначений зміст навчання, синхронно розпочатий і закінчений процес формування компетентностей за розкладом, ще довгий час залишатиметься провідною у процесі навчання молодого покоління.

Урок української мови як основна форма мовного навчання в основній школі класифікуємо за дидактичною (навчальною) метою (Схема 1).

Схема 1. Класифікація сучасного уроку української мови в основній школі

Уроки української мови в основній школі поділяємо на: традиційні (мають класичну структуру та відповідають прийняти стандартам) і нетрадиційні (мають гнучку, нетривіальну будову, своєрідні структурні етапи, креативний зміст й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій). Традиційні уроки включають аспекти уроки (спрямовані на вивчення всіх аспектів мови, розвиток мовної компетентності у взаємозв'язку з іншими компетентностями); уроки розвитку комунікативних умінь (орієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, вмінь здійснювати мовленнєву діяльність, спілкуватися). З урахуванням тенденцій і пріоритетів, ключових орієнтирів і стратегічних завдань сучасної мовної освіти у межах кожної групи уроків рідної мови визначено основні типи їх.

Аспектні уроки поділяються на уроки засвоєння знань, уроки формування умінь та навичок, уроки вироблення досвіду застосування знань, умінь та навичок, уроки контролю, уроки повторення, узагальнення і систематизації, уроки аналізу й корекції навчальних досягнень.

Уроки розвитку комунікативних умінь ранжуються на уроки сприймання чужого мовлення (аудіювання і читання); уроки відтворення готового тексту (переказ); уроки створення власних висловлювань (говоріння і письмо); нетрадиційні включають інтегровані уроки й уроки довільної структури і змістової спрямованості.

Нетрадиційні уроки української мови поділяємо на інтегровані уроки й уроки довільної структури та змістової спрямованості.

Варто зазначити, що між типами уроків чіткої межі й різкої грані немає і не може бути, адже на всіх уроках української мови здійснюється цілісне вивчення української мови й мовленнєвих понять, проводиться системна робота з розвитком мовних умінь та формуванням умінь мовленнєвої діяльності у взаємозв'язку й взаємозалежності, що у комплексі становитимуть комунікативну компетентність учня-мовця.

АНОТАЦІЯ

Основна форма навчання української мови нині в Україні – урок – головна ланка класно-урочної системи, що живе, розвивається і вдосконалюється, але в своїй основі залишається класичною і незмінною. Нині у практиці мовного навчання застосовують традиційні і нетрадиційні форми організації занять, але провідне місце серед них належить уроку. Урок як високоефективна організаційна форма навчання передбачає єдність форми і змісту; суб'єкт-суб'єктну взаємодію учасників навчального процесу – педагога і здобувача освіти. Сучасний урок української мови як цілісне багатоконпонентне явище спрямований на формування та розвиток комунікативної компетентності учня-мовця. Уроки української мови в основній школі поділяємо на: традиційні (мають класичну структуру та відповідають прийняти стандартам) і нетрадиційні (мають гнучку, нетривіальну будову, своєрідні структурні етапи, креативний зміст й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій). Традиційні уроки ранжуємо на аспекти уроки й уроки розвитку комунікативних умінь. Нетрадиційні уроки поділяємо на інтегровані уроки й уроки довільної структури та змістової спрямованості.

Література

1. Біляєв О. Лінгводидактика української мови : навч.-метод. посібник. Київ. 2005. 180 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ. 1997. 376 с.
3. Гусак Т. Нестандартні уроки: формування відповідного ставлення школярів до учіння. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 49–50.

4. Донченко Т. Структура уроку української мови (Проблема структури уроку вимагає переосмислення). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 6–11.

5. Донченко Т. Уроки мови мають стати уроками словесності. *Дивослово*. 1995. № 4. С. 36–38.

6. Караман С. Методика навчання української мови в гімназії. Київ, 2000. 272 с.

7. Кучеренко І. Концептуальна система сучасних уроків розвитку комунікативних умінь. *Українська мова і література в школі*. 2021. № 1. С. 14–21.

8. Кучеренко І. Основні підходи до систематизації та структурування уроку української мови. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 7–8. С. 22–27.

9. Кучеренко І. Особистісно зорієнтовне навчання – домінантна модель реалізації концепції «Нова українська школа». *Дивослово*. 2018. № 11. С. 9–15.

10. Біляєв О., Мельничайко В., Пентилюк М. та ін. Методика вивчення української мови в школі. Київ, 1987. 246 с.

11. Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Чавдарова і В. Масальського. Київ, 1962. 371 с.

12. Методика викладання української мови в середніх освітніх закладах / за ред. М. Пентилюк. Київ, 2009. 400 с.

13. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ, 2012. 364 с.

14. Пентилюк М. Сучасні підходи до типології уроків. *Дивослово*. 2008. № 6. С. 2–5.

15. Пентилюк М., Онукевич Т. Методика навчання української мови у таблицях і схемах : навч. посіб. Київ, 2006. 134 с.

16. Петровська О. Основні типи уроків з української мови в 5–7 класах. Київ, 1959.

17. Печерська Е. Уроки різні та незвичайні. *Рідна школа*. 2009. № 4. С. 62–65.

18. Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект) : навч. посіб. Харків, 1995. 240 с.

19. Савченко О. Дидактика початкової школи : підручник. Київ, 1999. 368 с.

20. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М. І. Пентилюк. Київ, 2003. 149 с.

21. Стельмахович М. Розвиток усного мовлення на уроках української мови в 4–8 класах. Київ, 1976. 188 с.

22. Хом'як І. Проблема типології уроків мови. *Теоретична і дидактична філологія*. Вип. 12. 2012. С. 122–129.

23. Шелехова Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі : автореф. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 1996. 45 с.

Information about the author:

Kucherenko Iryna Anatoliivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Applied Linguistics and Journalism,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
2, Sadova, Str., Uman, Cherkasy region, 20300, Ukraine